

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.12>

Data przesłania artykułu: 28.02.2023

Data akceptacji artykułu: 3.07.2023

ANGELINA PANČEVSKA

Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna
(Macedonian Academy of Sciences and Arts, North Macedonia)

Дативот во современиот македонски јазик

The dative in the contemporary Macedonian language

Abstract

The text examines the expression of the dative in the Macedonian language, specifically in the spoken standard. In the modern spoken standard, there is a tendency to avoid doubling (by omitting the short pronoun form), as well as the use of the preposition *na* to express this case when its presence is not necessary. The contemporary situation in relation to this case is presented through examples from the modern spoken Macedonian language.

Keywords: Macedonian language, spoken standard, dative, pronouns, doubling

Celownik we współczesnym języku macedońskim

Streszczenie

Tekst analizuje wyrażanie celownika w języku macedońskim, a konkretnie w normie mówionej. We współczesnym standardzie mówionym istnieje tendencja do unikania dublowania (poprzez pominięcie krótkiej formy zaimka), a także używania przyimka *na* do wyrażenia tej relacji przypadkowej, gdy jego obecność nie jest konieczna. Współczesna sytuacja w odniesieniu do tej sprawy jest również przedstawiona na przykładach ze współczesnego mówionego języka macedońskiego.

Słowa kluczowe: język macedoński, standard mówiony, celownik, zaimki, podwojenie

Во текстот ќе стане збор за изразување на дативниот падежен однос во современиот македонски јазик, односно во говорениот стандард. Македонскиот јазик е аналитички тип на јазик, а единствените остатоци од

синтетизмот се зачувани кај заменките. Но, системот на заменките не е стабилен. Веќе се забележени одредени промени, а се појавуваат и нови. Предмет на интерес овде не е стандардната употреба на овој падежен однос, односно неговото изразување. Во стандардот дативот се изразува со долги и кратки заменски форми, понекогаш удвоени, сп. *Му рече, Нему му рече*. Доколку кратката заменска форма се удвојува со именка се вклучува предлогот *на*, сп. *Му рече на човекот*. Овде ќе стане збор за случаите кога се прават отстапки од стандардната норма, она што се забележува во современиот говорен и пишуван македонски јазик, т.е. она што го нарекувам говорен стандард. За таа цел е искористен корпус примери собирани во различен временски период и од различни медиуми. Дел од примерите се чуени во жив говор од авторот на текстот, дел се чуени на телевизија или пак се од интернет. Најчесто се работи за говорители од помладата популација, но и од повозрасната. Од претходните истражувања, јасно е дека системот на заменките, единствениот кој чува остатоци од синтетизмот, не е стабилен, се одвиваат промени кои се иницирани од јазичното чувство на говорителите. Системот се упростува, т.е. се анализира, избегнувајќи ги морфолошките падежни показатели. За сметка на тоа се засилува употребата на предлогот *на*. Сп. на таа тема и кај Марковиќ:

Забрзаниот процес на еволуција го води македонскиот јазик кон сè поизразен аналитизам и таа тенденција може да се види во губењето на синтетските дативни заменски форми. Тие сè почесто се заменуваат со акузативните заменски форми и со дативниот препозитивен падежен показател (предлог) **на**: *на мене ми, на тебе ти, на него му, на неа ѝ/на нејзе ѝ, на нас ни, на вас ви, на нив им*. (Марковиќ, 2019, с. 160)

Номинативот претставува падеж кој го означува првиот човек вклучен во некое дејство, т.е. агенсот, а дативот е падеж што го означува вториот човек вклучен во дејството. Тој има функција на т.н. индиректен објект во македонскиот јазик. Кај дативот, како и кај акузативот, отсутствуваат морфолошки показатели за падежниот однос и токму заменките претставуваат едни од показателите. Разгледувајќи го корпусот примери, и воопшто слушајќи ги говорителите на современиот македонски јазик, се стекнува впечаток дека се изместува употребата, посебно на дативните форми. Имено, многу ретко, скоро воопшто, не се среќава употреба на дативните форми според стандардот. Ваквите увиди во состојбата на заменките можат да се забележат уште кај Конески, а во денешниот говорен македонски тој процес продолжува, можеби и се устоличува како таков. Конески на таа тема вели дека:

[...] во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма, па затоа во едината имаме еднакви долги форми и за двата предмета: *мене, тебе, себе*. Во говорот се оди кон такво изедначување и во множината, та може да се чуе безразлично употребено: *нам ни даде и нам нè виде, нас ни даде и нас нè виде, со ним и со нив...* Сите овие појави се овозможени пред сè со тоа што имаме во нашиот јазик удвоени предмети и кај заменкиве, а сите тие исто така покажуваат дека

се одвива процесот на уште поголемо упростување на остатоците од некогашната синтетичка дефлекција и кај заменките. [...] Грешење има, што е пак дијалектизам, и во употреба на аналитичката форма за дативен предмет, на пример: *на мене ми рече*, место: *мене ми рече*. (Конески, 1967, с. 333–334).

Ова „грешење“ се чини дека станува правило, а не отстапка. Денеска сè повеќе се слуша, па и се чита - *на мене ми рече, нас ни рече, на нас ни рече* итн. Значи почесто се слушаат сите други можни варијанти, отколку правилната. „Правилните“ конструкции *мене ми рече* и *нам ни рече* денеска веќе се слушаат многу ретко.

Од каде потекнува оваа тенденција во јазикот којашто се сметала за грешка, но не само што не се отклонува, туку се чини и дека се зацврстува во јазичната употреба? Единствените морфолошки падежни остатоци во македонскиот јазик изразени кај заменките сè уште се трансформираат за да се вклопат во општата т.н. аналитичка структура на јазикот. Кај овој тип на јазици, аналитички, „доминираат синтаксички категоријални показатели“ (Тополињска, 2008, с. 105). Преминот на морфолошките падежни показатели во морфосинтаксички во овој случај може да се каже дека се одвива во две фази – акузативната форма (долга) ја презема функцијата на дативната, со цел да се упрости системот, а потоа се појавува и предлогот *на* (како показател на дативниот падежен однос). На пример, изразот *вам ви кажа* се “трансформира” според следниот редослед:

(1) *вам ви кажа* > (2) *вас ви кажа* > (3) *на вас ви кажа*.

Според јазичниот материјал најфреквентна е трансформацијата (3), потоа (2), трета по ред е (1), а може дури да се сретне и израз од типот (4) *на вам ви кажа*, кој е воедно со најмала фреквенција. Значи, и доколку се употреби дативната заменска форма некои говорители сепак чувствуваат потреба да го додадат и предлогот *на*, што сведочи за тоа дека токму тој е показателот на дативниот однос.

Присуството на предлогот *на* е доста забележително во јазикот на македонските говорители таму каде што нормата не го поставува. Во поглед на неговата употреба заедно со удвоените заменски форми, сметам дека се појавува по аналогија на ситуациите кога се употребуваат именки, пред сè во дативот, а потоа пак по аналогија, не ретко, се појавува и во акузативот. Пр.: (1) *на Марко му рече* > (2) *на мене ми рече* > (3) *на мене ме виде*. Конструкциите од типот (3) иако специфични, не ретко се среќаваат во разговорниот јазик, посебно кај помладата популација.

Промените се јавуваат најмногу во дативот, за разлика од другите падежи, на пример акузативот, и за тоа се вели дека „Besides the nominative the best preserved morphological case form in Balkan Slavic is the old accusative“ (Тополињска, 2010, с. 47). Процесот на „трансформација“ беше објаснет погоре и денешната ситуација претставува доказ дека процесот на т.н.

„анализирање” во свеста на говорителите довел до промени во парадигмата на заменките.

Според јазичниот материјал дативната парадигма кај заменките денеска изгледа вака:

на мене ми	на нас ни
на тебе ти	на вас ви
на него му, на неа ѝ	на нив им

Стандардната парадигма е следнава: *мене ми, тебе ти, нему му, нејзе ѝ, нам ни, вам ви, ним им.*

Во претходните истражувања имам забележано уште една отстапка од стандардот, но само на дијалектно ниво. Тоа е изразување на дативниот однос без кратката заменска форма. Значи ваков тип примери имам сретнато само на дијалектно ниво, и тоа ограничено на источните говори и поретко на јужните. Тоа се примери од типот: *Даж-го на-мене, јас ќе-га-уча занаат и ќе-га-чувам една година.* (Трабовивиште); *Неле на-мене писмо дошло маче родила.* (Петрич); *Даж-го на-мене, да-видиш, как ќе-го-направ'а.* (Вишени); *Арно ама едан пут ја отидо на-ручак оти на-мене беше редо.* (Мечкуевци); *Сакам на џ'аро да се м'ол'ам.* (Радовиш); ... *куг'а запр'а да прик'азува, р'ече на С'имона...* (Трлис, Драмско); *Наре'дува на војн'иците да иск'ацат една д'упка у с'идо.* (Виница).

Тогаш имам забележано дека кај ваквите примери се добива впечаток дека значењето и формата кај овие конструкции се многу слични со оние кај безличните конструкции, т.е. кога наредбата, заповедта не е упатена до конкретен субјект и таму нема удвојување, како што е во следниве примери: *Џ'арот н'аредил с'егде да се н'аредат џ'арни знамиња.* (Локов, Дебарско), *Царицата заповед'ала да се отсече тополата.* (Черниче, Благоевградско), *Царут пувилјал да не се седе доцкана на вечера.* (Енице Вардар). Дативниот однос во овие примери со испуштена заменска форма е сигнализирани само од предлогот *на*.

Но во уште поново време, т.е. последниве неколку години, сè почесто се забележува ваквото изместување во употребата на дативот и не само во источните и јужните говори. Значи, кога се работи за изразување удвоен датив, и најчесто кога наместо долга заменска форма има именка, кратката дативна форма се испушта. Тоа е ново ниво на промена, нов начин на изразување на дативниот падеж, неудвоен. За оваа состојба зборува и Марковиќ, кој кажува дека:

Во поново време може да се забележи уште една подлабока тенденција, а тоа е тенденцијата за губење и на кратките заменски форми, при што повторно целата тежина на носител на дативната падежна информација паѓа на препозитивниот показател (предлогот) *на*. (Марковиќ, 2019, с. 162)

Сп. ги во продолжение илустративните примери кои ја отсликуваат состојбата во современиот говорен македонски јазик во однос на употребата на дативот:

Не можам да верувам на девојкава.

Се случува и на најдобрите.

Кажете на ортопедите.

Мора нешто да соопштам на еден пациент.

Потребен си на Сузана за шиње кај сестрите.

Може да јавиш на вештакот да ја собере лопатата?

Ќе ги покажам овие слики на моите ученици.

Би кажале нешто на внук ми Мартин на телефон?

Италија секогаш давала и ќе дава поддршка на Македонија.

Никогаш не сум кажала на родителите дека ги сакам.

Таму одат програмерите кога веруваат на др. Кол.

Призна дека доброволно ги дал тие пари на Катерина.

Едниот примерок од формуларот ќе го дадеш **на нив**.

Сфатив дека се смеат **на мене**.

Според анализираниот корпус примери, од кои дел беа претставени овде, мојата претпоставка е дека во јазичното чувство на говорителите на македонскиот јазик предлогот *на* е доволен показател на падежниот однос, па не е потребно удвојувањето. Фактот дека се работи главно за удвојување со именка, која го бара присуството на предлогот, па дури и кога удвојувањето е со долга заменска форма, како што е во последните два примери каде што се појавува предлогот, сведочи за тоа дека токму предлогот *на* станува маркер за дативниот падежен однос, па дури и на сметка на кратката заменска форма. Исто така, при разгледувањето на последниов тип примери, се добива впечаток дека се става акцент на дејството, и евентуално на првиот учесник (Н), а вториот (Д) е некако на понизок ранг, па можеби затоа не е потребна кратката заменска форма?!

Денеска се чини дека ваквиот начин на изразување на дативот е сè поширен, посебно кај помладата популација. Всушност, се чини дека функционалното поле на предлогот *на* се зголемува, презема сè поголема улога при изразувањето падежи. Многу често може да се види во употреба и при изразување на акузативниот падежен однос, во т.н. директен објект. Со тоа што предлогот *на* се појавува и при изразување на акузативниот падежен

однос, може да се заклучи дека има тенденција на приближување на начините за изразување на дативната и на акузативната релација. (*На мене ме виде / На мене ми рече*)

На крајот, може да се резимира дека промената во системот на заменките сè уште трае. Последната забележлива промена е губењето на удвојувањето, а сè поголемото функционално поле на предлогот *на*. И она што го констатира Конески дека "... во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма" (Конески, 1967, с. 333) оди уште едно ниво понатаму, таа улога, во одредени случаи, ја губи и кратката форма, а ја презема предлогот *на*.

Библиографија

- Конески, Б. (1967). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура. [Koneski, B. (1967). *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*. Skopje: Kultura].
- Марковиќ, М. (2019). За губењето на дативните заменски форми во современиот македонски јазик. *Balkanistica, Volume 32:2*, s. 156–172. [Markovikj, M. (2019). *Za gubenjeto na dativnite zamenski formi vo sovremeniот makedonski jazik*].
- Тополињска, З. (2008). *Развитокот на граматичките категории, Полски ~ македонски, граматичка конфронтација*, 8. Скопје: МАНУ. [Topolińska, Z. (2008). *Razvitokot na gramatičkite kategorii, Polski ~ makedonski, gramatička konfrontacija*, 8. Skopje: MANU]
- Тополињска, З. (2010). The Balkansprachbund from a Slavic perspective. *Зборник матице српске за филологију и лингвистику LIII/1*, s. 33–60.